HARTA ‘CUMNATE’ (VOC.) – ALRR. *SINTEZĂ* III. ASPECTE LEXICO-SEMANTICE ŞI MORFOLOGICE

LA CARTE ‘BEAU-FRÈRE’ (VOC.) – ALLR. *SINTEZĂ* III.
DES ASPECTS LEXICO-SÉMANTIQUES ET MORPHOLOGIQUES

(Résumé)

Les éléments lexicaux analysés reflètent la variété des moyens linguistiques de marquer le vocatif au niveau dialectal. Morphologiquement, on a identifié un système d’opposition: *-e/-ule*, *-e/-ø*, *-o/-e* et, aussi, les interjections à valeur pragmatique *mă/măi*, *bă/băi*. Le plus fréquant terme est ‘cumnate’, d’origine latine. Même les termes d’origine hongroise (*şogor*) ou slave (*ćaća)* sont adaptés aux caractéristiques morphologiques de la langue roumaine. La désinence plus répandue est *-e* mais la désinence *-ule* est assez rarement utilisée au niveau des patois dacoroumains.

Mots-clés: dialectologie, vocatif, sémantique, pragmatique.

1. Propunem un comentariu lexico-semantic şi morfologic al termenilor referitori la ‘cumnat’ (vocativ), pe baza listei realizate de autoare în cadrul proiectului *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză* III, coordonat de Nicolae Saramandu. Din colectivul de lucru fac parte: Manuela Nevaci, Ionuţ Geană, Irina Floarea, Mihaela Morcov, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuţu, Mara Iuliana Manta. Lista reuneşte materialul dialectal din cele opt atlase lingvistice regionale şi din materialul inedit pus la dispoziţie de autorii altaselor lingvistice regionale.

2. Caz al adresării, vocativul respectă indicarea explicită de către locutor a alocutorului, ca destinatar al mesajului imperativ, al celui asertiv sau al celui interogativ (cf. GALR 2008: 72). Substantivele comune care au vocativ sunt,

BDD-V4240 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:46 UTC)

cu precădere, nume personale generice (bărbat, femeie, fată etc.), nume de rudenie sau cuvinte indicând relaţii interpersonale. Numărul mare de forme, ca şi frecvenţa folosirii lor pentru clasa numelor de rudenie, s-ar putea explica prin sensibilitatea specială a limbii române faţă de categoria animatului (cf. DSL 2001: 573).

Vocativul se marchează obligatoriu prin intonaţie, marca desinenţială, atunci când apare, dublând-o pe cea suprasegmentală (*idem*: 573). Caracterul specific al acestei intonaţii este dat de faptul că „accentul vocativului este muzical şi de intensitate (silaba accentuată a vocativului este rostită pe un ton mai înalt decât celelalte), pe când cel de la nominativ este doar de intensitate" (Vasiliu 1956: 8).

În limba română, vocativul cunoaşte o marcare exclusiv prin intonaţie, forma fiind identică cu a nominativului nearticulat ori cu a nominativului articulat definit (colocvial) sau o marcare dublă (prin intonaţie şi desinenţă), cu desinenţe specifice: *-e* şi *-ule*, pentru masculin singular[1]. Preferinţa pentru o anumita desinenţă este discutată de I. Coteanu din perspectiva morfologică, dar şi din cea pragmatico-socială: „Desinenţele sunt condiţionate nu numai de structura substantivului la care se adaugă, ci şi de starea de spirit şi de gradul de familiaritate dintre cel care îl utilizează şi cel căruia îi e adresat" (Coteanu 1990: 243). Aceste condiţionări justifică apariţia a două sau trei forme de vocativ pentru acelaşi termen: *cumnáte/cumnátule*; *şógore/şógor* etc.

Vocativul masculin *-e* este latin, iar *-ule* este format în interiorul limbii române din articolul enclitic masculin singular *-(u)l* la care s-a ataşat desinenţa caracteristică vocativului în *-e* (Vasiliu 1956: 9). Acest tip de vocativ este o inovaţie, foarte rar atestată în limba veche[2].

3. Harta *Cumnate* (vocativ) (v. *Anexa*) pune în evidenţă cinci termeni principali, cu variante morfologice şi/sau fonetice: *cumnáte*, *şógore*, *źíńere*, *fráće*, *ćáća*. Cuvântul *cumnat* (< lat. *cognatus* 'rudă') „şi-a restrâns sensul în latina populară la cel al cuvântului românesc *cumnat*, cum o dovedesc continuatorii cuvântului în italiană, vechea sardă, occitană, catalană, spaniolă şi portugheză" (Sala 2006: 60, 68).

Aria lui de răspândire acoperă cea mai mare parte din reţeaua cartografică a graiurilor dacoromâne, cu excepţia Maramureşului, unde acest grad de rudenie este desemnat prin alte lexeme şi unde termenul, în formă apocopată, precedat de interjecţia *măi* (*măi cumná*) este înregistrat doar în punctul cartografic 235. Substantivul are două forme de realizare a vocativului: cu desinenţa

[1] „Selecţia uneia sau a alteia dintre formele posibile răspunde unor distincţii de registru şi de uz stilistic" (GBLR 2010: 62).

[2] „*-ule* nu s-a putut constitui decât după generalizarea articolului hotărât şi după amuţirea lui *-l* final, după secolul al XVI-lea (până în secolul al XVII-lea *-ule* nu apare)" (Coteanu 1958: 213).

BDD-V4240 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:46 UTC)

-e şi cu desinenţa *-ule*. În ambele cazuri, marcarea desinenţială este dublată de cea suprasegmentală. *Cumnáte* formează cea mai mare arie morfologică, asociindu-se cu mijloace lingvistice din aceeaşi clasă funcţională, interjecţia de interpelare: *mă/măi*, *bă/băi*. Prima serie de interjecţii este înregistrată în toate graiurile dacoromâne, fie în poziţie iniţială (*mă/măi cumnáte*), fie în poziţie finală (*cumnáti măi* într-un punct din Bucovina). Deşi apar în variaţie liberă, prima serie de interjecţii exprimă un grad mai înalt de respect[1] faţă de seria următoare, marcată prin grad redus de respect (formă de realizare a politeţii pozitive).

Bă şi *băi* însoţesc vocativul, ca interjecţii de interpelare, în graiurile din Bucovina, Muntenia şi Dobrogea, în poziţie iniţială (predominantă) şi în poziţie finală (un punct din Bucovina), marcând intensitatea chemării: *cumnáti bă*.

Vocativul cu desinenţa *-ule* (*cumnátule*) apare izolat (două puncte din Transilvania şi câte un punct din Bucovina şi din Muntenia), dovadă a neproductivităţii/noutăţii acestei desinenţe la nivelul graiurilor.

În Maramureş (două puncte) şi în Transilvania, este înregistrată forma apocopată *cumná*, vocativul fiind marcat şi prin interjecţia *măi* (doar în Maramureş).

Termenul *şogor* (< magh. *sógor* – CDER) folosit în Banat, Crişana, Maramureş şi Transilvania (cele mai multe puncte cartografice) are cele mai variate mijloace lingvistice de realizare a vocativului: marcare desinenţială (*-e*), formă omonimă cu nominativul şi formă apocopată (cf. *Tratat* 1984: 333). Vocativul format cu desinenţa *-e* este marcat suprasegmental, fie ca în limba de origine, fie cu deplasarea accentului: *şógore*, *şogóre*. Acelaşi fenomen fonetic apare şi atunci când substantivul în vocativ este precedat de interjecţii de interpelare: *mă/măi şógore/şogóre*, *hai* ~. Se distinge o diferenţă pragmatică în folosirea acestor interjecţii: *mă/măi* (politeţe pozitivă), *hai* (politeţe negativă). Forma apocopată *şogó* este predominantă în Maramureş, dar este înregistrată şi în trei puncte cartografice din Crişana. Marcarea morfologică a vocativului este dublată, şi în acest caz, de cea suprasegmentală şi de cea lexicală (interjecţia *mă/măi*). Suprasegmental, intensitatea apelării este redată fie prin accent melodic (cf. Vasiliu 1956: 8), fie prin accent secundar: *măi şogó*, *mắi şogò*.

Źíńere, *fráće*, *ćáća* formează arie lexicală în Banat. Cei trei termeni sunt interesanţi din punct de vedere semantic, pentru că se caracterizează prin extinderea sensului: *ginere* (< lat. *gener*, *-eri*) desemnează fie ‘soţul unei femei considerat în raport cu părinţii acesteia’, fie ‘mirele’, în registrul popular (DEX); *frate* (< lat. *frater*, *-tris*) ‘persoană de sex masculin considerată în raport cu altă persoană (indiferent de sex), născută din aceiaşi părinţi sau numai

[1] Pentru subdialectul muntean, *mă* şi *măi* exprimă un grad mai înalt de politeţe faţă de alte interjecţii (*Tratat* 1984: 185).

BDD-V4240 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:46 UTC)

din acelaşi tată sau numai din aceeaşi mamă' (DEX); *ćáćă* este de origine slavă[1] (*čika*), desemnând în limba sârbă fie sensul 'tată', fie 'o persoană mai în vârstă' (cf. Tomici 2005). În aceste cazuri, este vorba de o marcare afectivă a gradului de rudenie şi, implicit, de realizare a politeţii pozitive.

Źíńere este marcat cazual uprasegmental, dar apare şi precedat de interjecţie (*mă*/*măi*), sau determinat de adjectival posesiv (marcă a politeţii pozitive şi de identificare a alocutorului): *źíńerš-mi̯u*.

Fráće este, prin conţinutul semantic, o formă de realizarea a politeţii pozitive; vocativul, identic cu nominativul, este marcat suprasegmental şi precedat de interjecţia *măi*.

Ćáća are forme diverse de realizare a vocativului: formă omonimă cu nominativul, nearticulat şi articulat cu articol hotărât (*ćáćă*, *ćáća)*; cu marcare desinenţială, *-o* şi *-e* (*ćáćo*, *ćáće)*; de asemenea, vocativul este întărit prin interjecţiile *mă* şi *ai* (< *hai*).

Câţiva termeni, care nu formează arie lingvistică/morfologică, pun în evidenţă diversitatea lexicală şi semantică prin care este desemnat acest grad de rudenie: *néică/néica*, *ńáńa* (Banat), *néne* (Moldova), (*măi*) *cúscre* (Maramureş). Pentru fiecare dintre aceştia, vocativul are forme omonime cu nominativul, fiind marcat doar prin intonaţie. Fiind vorba de termeni a căror semnificaţie de vârstă mai înaintată este implicită, fiecare dintre ei exprimă un grad înalt de respect.

4. În privinţa elementelor lexicale, Banatul se caracterizează prin cea mai mare varietate de termeni care desemnează gradul de rudenie analizat: *cumnáte*, *(mă) şógore*, (*mă*/*măi̯*) *źíńere*, (*măi̯*) *fráće*, *ćáćă* (cu variante morfologice), *néică*, *ńáńa*. Vocativul se realizează prin următoarele mărci desinenţiale: *-e* (*cumnáte*, *şógore*, *ćáće*), *-o* (*ćáćo*), sau prin forme omonime cu nominativul, nearticulat ori cu articol enclitic (*néică/néica*, *ćáćă/ćáća*), marcate suprasegmental.

În Crişana, sunt înregistraţi termenii: *cumnáte*, (*mă*/*măi̯*) *şógore/şogóre*, *(mă*/*măi̯*) *şógor*, *(măi̯*) *şogó*, *măi̯ şogò*. Vocativul este realizat prin desinenţa *-e*, prin forme omonime cu nominativul (marcate suprasegmental şi precedate de interjecţii de interpelare) şi prin forme apocopate.

Maramureşul se remarcă prin folosirea formelor apocopate (*măi*) *şogó*, *(măi̯*) *cumná*, particularitate caracteristică acestei zone.

În graiurile din Transilvania, doi termeni desemnează legătura de rudenie analizată: *cumnát* şi *şógor*. Vocativul este marcat prin desinenţe specifice *-e/-ule* (*cumnáte*, *cumnátule*, *şógore*), prin deplasarea accentului (*şógore/şogóre*), prin forme apocopate (*cumná*).

În Moldova şi Bucovina apare doar termenul comun cu limba literară, *cumnat*, cu opoziţiile desinenţiale *-e* (productiv) / *-ule* (neproductiv). O

[1] Termenul din slavă apare şi în meglenoromână: *čicá* 'unchi' (*Tratat* 1984: 547).

BDD-V4240 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:46 UTC)

particularitate a acestor graiuri o constituie poziţia finală a interjecţiei: *cumnáti măi*, *cumnáti bă*.

În Muntenia, Dobrogea şi Oltenia, pentru acelaşi termen, *cumnat*, vocativul se formează prin desinenţa *-e* (predominantă) sau *-ule* (punctul 710 din Dobrogea). Marcarea desinenţială este dublată de cea suprasegmentală şi de interjecţiile *mă* şi *bă*, care fac distincţia între grade diferite de respect.

5. Distribuţia geografică a termenilor folosiţi cu accepţia ‘cumnat’ impune câteva observaţii. Cel mai bine reprezentat din punctul de vedere al frecvenţei şi al distribuţiei geografice (apare în toate zonele, cu excepţia Maramureşului) este substantivul de origine latină *cumnát*. Desinenţa cea mai frecventă pentru a marca vocativul este *-e* (de asemenea, de origine latină). Desinenţa *-ule* apare sporadic (patru puncte), putând fi considerată accidentală la nivelul graiurilor. O altă formă frecventă de realizare a vocativului este omonimia cu nominativul şi/sau cu interjecţiile de interpelare, care, la nivel dialectal, au valoare afectivă bine delimitată (de exemplu, *mă* şi *bă* în Muntenia, Dobrogea şi Oltenia; v. nota 3).

Termenul împrumutat din maghiară, *şógor*, este adaptat mijloacelor morfologice şi lexicale ale limbii române de marcare cazuală: desinenţa *-e*, deplasarea accentului, interjecţiile.

În Banat, sunt folosiţi doi termeni de origine latină (*ginere* şi *frate*) şi unul de origine sârbă, de asemenea adaptat flexiunii nominale din limba română: desinenţele *-e* şi *-o* (după modelul *tato*[1], regional, cf. DLR).

Ceilalţi termeni înregistraţi, folosiţi sporadic, exprimă gradul de familiaritate dintre cel care utilizează apelativul şi cel căruia îi este adresat sau forme graduale ale politeţii pozitive.

SURSE

ALLR. *Sinteză* III: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză (ALRR. Sinteză)*, coordonator: Nicolae Saramandu, colectiv de elaborare: Irina Floarea, Ionuţ Geană, Mara Iuliana Manta, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuţu, Bucureşti, Editura Academiei Române [sub tipar].

BIBLIOGRAFIE

Coteanu, Ion, 1990, *Gramatică. Stilistică. Compoziţie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

[1] Vocativul în *-o* se realizează la substantivele comune sau proprii cu desinenţa la nominativ singular în *-ă*: *tato*, *neico* (*Tratat* 1984: 259).

BDD-V4240 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:46 UTC)

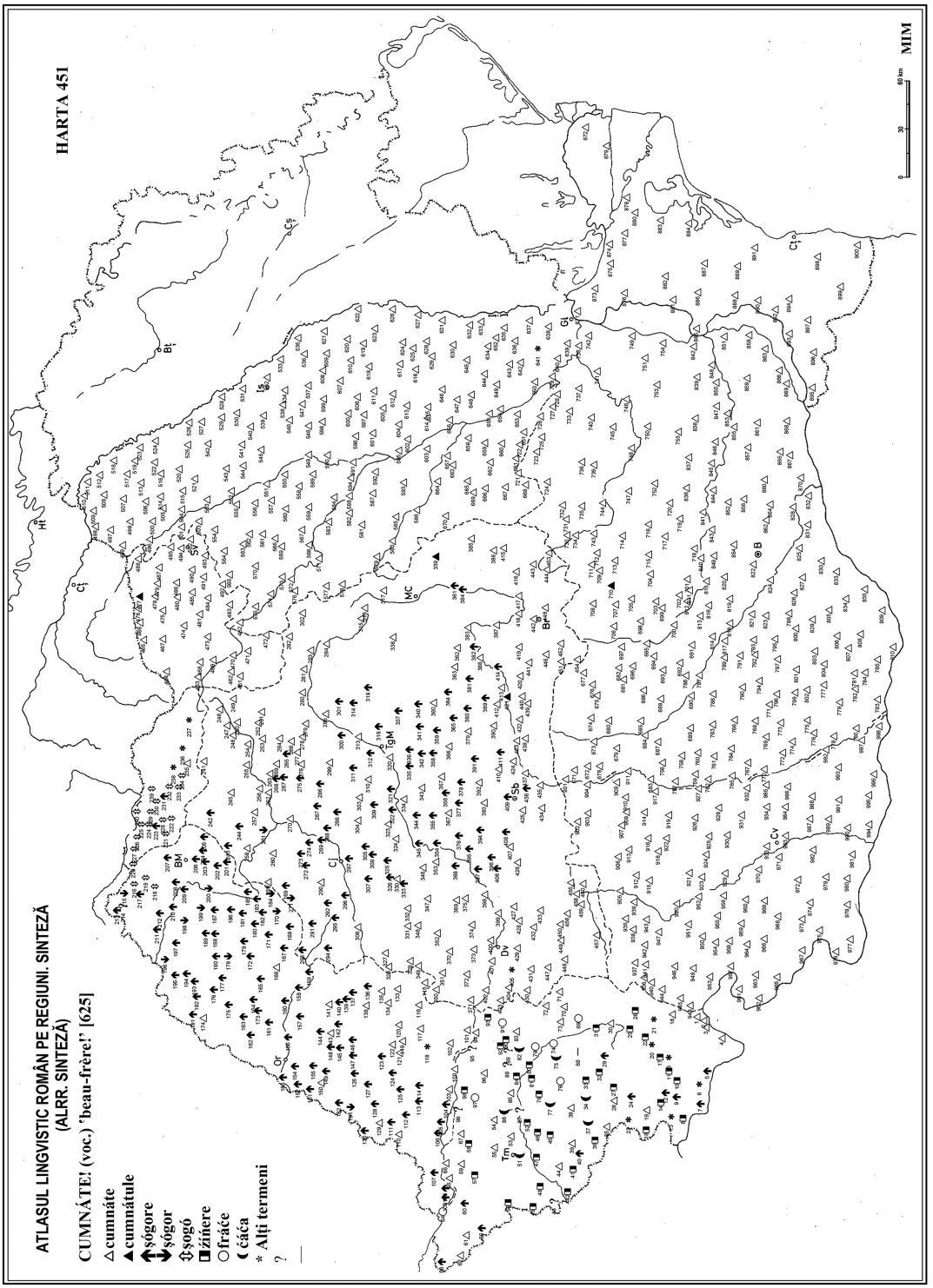
Coteanu, Ion 1958, „Ce este *-ule* la vocativ", în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei Române, p.213–216.
Sala, Marius 2006, *De la latină la română*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.
Tomici, Mile, 2005, *Dicţionar român-sârb*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Vasiliu, Laura 1956, „Observaţii asupra vocativului în limba română", în *Studii de gramatică*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, p. 5–23.

SIGLE

CDER: Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Editura „Saeculum I. O.", 2001.
DEX: *Dicţionarul explicativ al limbii române*. Ediţia a II-a. Conducătorii lucrării: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
DLR: *Dicţionarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur şi acad. Ion Coteanu, acad. Marius Sala şi acad. Gheorghe Mihăilă, Bucureşti, Editura Academiei, 1965–2010.
DSL 2001: Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Nemira.
GALR 2008: Valeria Guţu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, I, *Cuvântul*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
GBLR 2010: Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Gramatica de bază a limbii române*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.
Tratat 1984: Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura „Scrisul Românesc".

Mara Iuliana Manta
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Bucureşti

BDD-V4240 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:46 UTC)

BDD-V4240 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:46 UTC)